

УДК 159.922.763

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ СВІТУ ДЕВІАНТНИХ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ

Міцик Т.О., аспірант
кафедри юридичної психології

Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена проблемі вивчення особливостей образу світу девіантних підлітків, які схильні до скоєння злочину, в основі яких лежать індивідуальні психологічні чинники підліткової девіації, а саме особистісні психологічні особливості підлітка, його внутрішній світ.

Ключові слова: образ світу, девіантні підлітки, скоєння злочину, картина світу, дослідження образу світу, аналіз, визначення валентності, тест, малюнковий тест, тест Люшера.

Статья посвящена проблеме изучения особенностей образа мира девиантных подростков, склонных к совершению преступления, в основе которых лежат индивидуальные психологические факторы подростковой девиации, а именно личностные психологические особенности подростка, его внутренний мир.

Ключевые слова: образ мира, девиантные подростки, совершение преступления, картина мира, исследование образа мира, анализ, изучение валентности, тест, рисуночный тест, тест Люшера.

Mitsyk T.O. CHARACTERISTIC FEATURES OF WORLD OF DEVIANT ADOLESCENTS, PRONE TO CRIM

The article deals with the peculiarities of the image of the world of deviant teenagers who are prone to commit a crime, based on individual psychological factors of adolescent deviance, namely his personal psychological characteristics of a teenager, his inner world.

Key words: image of the world, deviant teenagers, committing crimes, picture of the world, study, study of image of the world, analysis of valence, test, drawing test, Lusher test.

Постановка проблеми. У психології прийнято вважати, що образ світу є основою успішної адаптації та адекватної взаємодії людини зі світом. Особливо актуальна проблема сьогодні в умовах невизначеності, кризи, які все частіше спіткають наше суспільство. У сучасних умовах функціонування суспільства страждає одна з найважливіших підсистем соціальної структури – сім'я. Офіційні статистичні дані свідчать про недостатньо стабільний інститут сім'ї в Україні. Тільки за період 2012 року на 278 000 шлюбів прийшлося 61% розлучень. У країні постійно збільшується число дітей, що народилися та виховуються в неповних сім'ях. Сюди ще можна додати сім'ї соціально-нестабільні, а саме ті сім'ї, де батьки зловживають алкогольними напоями, наркотичними речовинами тощо, тим самим не виконуючи своїх батьківських обов'язків. Звідси й девіантна поведінка підлітків.

Проблема образу світу девіантних підлітків залишається недостатньо дослідженою і потребує пильної уваги спеціалістів. Девіантні підлітки вважають, що життя до них несправедливе. Вважаючи себе жертвами несприятливих умов соціалізації, підлітки прагнуть привернути увагу і допомогу інших людей, вдаючись до різних маніпуляцій. Девіантним підліткам властивий статус жертви (соціальна роль), це для них

стає вже «другою натурою». Соціальний статус жертви суттєво впливає на весь їх образ життя. Такі підлітки відчують себе самотніми, непотрібними, неповноцінними внаслідок відсутності одного із батьків або алкоголізму чи наркоманії батьків тощо. Підліток відчуває себе «іншим», світ здається йому ворожим.

У психології та педагогіці завжди було актуальним питання про те, якою себе уявляє людина, навколишній світ і як це уявлення визначає життєдіяльність людини. Дослідження уявлень людини про саму себе, про навколишній світ має велике значення для психологічної науки [9, с. 445–451].

Частою проблемою педагогів-психологів, практичних психологів, спеціалістів, що працюють у соціальному середовищі, є неухважність до того, що визначає діяльність учнів, їх поведінку, формує ставлення до себе та інших людей. Розуміння закономірностей та особливостей образу світу стає важливим чинником розвитку індивідуальності, особистості та людини як суб'єкта на різних етапах становлення.

Підлітковий девіантний вік є складним, суперечливим та найбільш конфліктним. У багатьох дослідженнях підліткового періоду, та ще й девіантного, підкреслюється його критичність, перехідний характер. Ці зміни породжують неминучі конфлікти

особистості, що розвивається, як з іншими людьми, так і з самим собою.

На всіх етапах становлення суспільства людина прагне до розуміння світу, у якому вона живе. Пізнання світу взагалі є пізнанням ставлення людини до чогось, що відбувається, з позиції співвідношення її смислу життя, потреб, цілей, інтересів. Осмислення свого місця в житті є однією з основних потреб, для задоволення якої необхідне створення єдиної картини світу як основної складової частини світогляду.

Та чи інша картина світу містить у собі як побутово-практичні, так і теоретичні знання.

Побутово-практична картина світу містить знання, що виникають на основі чуттєвого відображення практичного життя, відрізняється незначною глибиною, відсутністю систематичності, може бути досить суперечливою. Вона має свої рамки бачення дійсності, індивідуалізована та не містить типових рис, які характерні для соціальної групи [4].

Теоретична картина світу, характеризується вищими якістьми знань, що відображають суттєве у речах і процесах буття. Має абстрактно-логічний характер і системне знання концептуального характеру, не має жорстких часових обмежень. Єдність побутово-практичної та теоретичної картини світу є цілісною картиною світу.

Аналіз останніх досліджень. Перші картини світу формувалися в епоху Античності та мали натуралістичний характер, тобто являли собою образно-понятійну копію Всесвіту. Філософська картина світу – це узагальнена, виражена філософськими поняттями та судженнями теоретична модель буття в її співвідношенні з людським життям, усвідомленою соціальною активністю відповідно певному етапу історичного розвитку [5, с. 39]. Основними елементами структури є знання про природу, суспільство, пізнання та людину. Така проблематика розглядалася в роботах філософів Демокріта, Лукреція, Платона, Арістотеля, Авіценни та ін. Паралельно сформувалися дві моделі буття: релігійна та релігійно-філософська. Їх єдність полягає у відображенні світу завдяки сукупності фундаментальних філософських понять, знань, що формують основи світогляду, є багатозначними за своїм змістом та в своїй єдності представляють космоцентризм, соціоцентризм. Навколишній цілісний світ розуміється як світ взаємозалежності та взаємозв'язків [4; 5; 6; 10].

Таким чином, філософська картина світу – це сукупність знань, що дає інтегроване осмислення (наукове, теоретичне або звичайне) тих складних процесів, які відбу-

ваються у природі та суспільстві, у самій людині. Вона представлена двома компонентами: концептуальним – знаннями (поняття, категорії, закони, принципи) і чуттєво-образним (досвід, наочні уявлення про світ, звичайні знання).

Широке теоретично-практичне дослідження різних аспектів проблеми образу світу в психології починається в середині ХХ ст. Аналіз робіт О.М. Леонтьєва, С.Д. Смірнова, В.В. Петухова, Ф.Ю. Васильюка, В.Ф. Петренка, Г.О. Берулави, О.Ю. Артемьєвої, Г.П. Щедровицького та інших науковців приводить нас до висновку, що образ світу є особистісно обумовленим, інтегрованим ставленням суб'єкта до навколишнього світу. Цей образ є активним і вибірковим, тобто динамічним, служить основою життєдіяльності людини. Актуальному чуттєвому переживанню образу передують його предметне значення та емоційно-особистий смисл, які виконують регулятивну функцію, забезпечення оформлення та становлення образу життя людини за критеріями відповідності актуальної дійсності. «Нова інформація вписується в образ світу людини за критеріями відповідності актуальній дійсності. Це процеси визначення в нечутливості (зовні) психологічних якостей, які сприяють конструюванню образу світу в активній, напруженій частині – психологічній ситуації» [1, с. 81].

Постановка завдання. Образ світу являє собою особистісно обумовлене, інтегральне ставлення суб'єкту до навколишнього світу; цей образ активний та вибірковий, тобто динамічний, і служить основою життєдіяльності людини. Аналіз досліджених робіт дає можливість припустити, що особливості образу світу у дев'янтих підлітків, а також засоби його діагностування недостатньо досліджені. Важливим фактором є дослідження етапу особистісного розвитку, на якому формується прагнення до означення смислів і цінностей, визначення їх валентності. Таким етапом становлення особистості являється підлітковий період. У цьому віці остаточно формується інтелектуально-пізнавальна та мотиваційно-потребова сфера, що робить можливим конструювання свого особистісного світогляду, індивідуальної системи цінностей; проявляється здатність підлітка до рефлексії, що надалі впливає на весь процес життєтворчості особистості.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні взяли участь неповнолітні Західно-Донбаського професійного ліцею Дніпропетровської обл. (м. Павлоград), які вже чинили проступки та злочини (куріння в заборонених місцях, крадіжки, бійки).

Всього взяли участь 100 підлітків віком 16–17 років, із них: 80 – хлопці, 20 – дівчата. Враховуючи психологічні особливості девіантних підлітків, ми прийшли до висновку про необхідність удосконалення психологічного інструментарію, використаного в діагностиці образу світу цієї категорії підлітків [7, с. 592].

Поділивши відповідно до інтерпретації тесту «Образ світу» малюнки на п'ять груп, ми виявили особливості у їх виконанні:

1) планетарна картина світу: зображення земної кулі не є однозначним. По-перше, за умови правильності кольорового рішення малюнка спостерігається як «уособлення» зображення (земна куля – обличчя з великими очима та зубами; з щетиною, як у їжака), так і метафоричність (земна куля, поділена на «добро – зло», «рай – пекло»). По-друге, за умови правильності смислового зображення спостерігаємо використання в малюнку олівця одного кольору (синій, коричневий, чорний);

2) пейзажна картина світу: більшість малюнків зображені одним кольором (коричневий, синій, чорний – за самозвітами досліджуваних, не характеризується бажане оточення та має негативні смислові відтінки) або 2–3 кольорами, а також містить абстрактні образи (як елемент «пейзажного» малюнка);

3) безпосереднє оточення: за умови використання широкої кольорової гамою зображення містить негативний смисл (різні зображення закладів закритого типу, сцени вживання алкогольних напоїв);

4) опосередкована або метафорична картина світу: майже всі малюнки відображають асоціальні прагнення та переконання досліджуваних (наприклад, «герб» країни «Конопля», поліцейські погони – «у цьому світі одні втікають, інші доганяють» тощо). Також є малюнки одного кольору (чорного);

5) абстрактна, схематична картина світу: досліджувані використовували будь-який один колір (червоний, чорний) або їхнє сполучення.

Враховуючи психологічні особливості девіантних підлітків, ми прийшли до висновків про необхідність вдосконалення психологічного інструментарію, використаного у діагностиці цієї категорії підлітків. Перевага проєктивного методу полягає в тому, що в процесі дослідження підліток не може «прочитати» правильний варіант малюнка. Окрім досить «невизначеної» інструкції, немає жодних підказок для вибору «правильного» малюнка та фальсифікації результатів, тобто можливості вгадати соціально бажане або очікуване рішення.

Відкритим залишалося питання, розглянуте нами раніше, про мету проведення проєктивного методу «Образ світу» за умови використання запропонованої інтерпретації результатів [8, с. 87–94]. Ми відзначали думку Г.О. Берулави про те, що «найважливіше завдання методології психології – виявлення суб'єктивного світу особистості. Практичний психолог намагається виявити його на основі інструментарію, що має під собою часто досить суперечливу теоретичну основу. Однак дослідження образу світу неможливе без звертання до проблеми свідомості» [2, с. 15]. Також важливим ми вважаємо зауваження автора про те, що «тести апелюють до об'єктивних значень, що урівнюють усіх у вигляді певної статичної норми, але не до особистісних смислів, які є індивідуальні» [2, с. 25].

Ми дослідили ряд робіт, що описують аналіз і принципи використання проєктивних методик, а також роботи, які направлені на рішення питання щодо кольорових інтерпретацій, що пропонуються різними авторами. Вважаємо можливим узагальнити їх у вигляді таких положень розширеного засобу інтерпретацій, спрямованого на валідизацію проєктивного тесту «Образ світу».

По-перше, у цьому тесті символізоване значення – образ світу – задане спочатку. Отже, як додатковий варіант критерію потрібно проводити аналіз символізованого (що означає), оскільки зображений символ є засобом презентації досвіду особистісних переживань через ставлення до символізованого.

Валентність змісту зображення, на наш погляд, складається з полюса «Значення» (З) – образи, знаки, значення, символи (предметний зміст в цілому) – як носія соціального досвіду розвитку особистості, соціально-культурних, моральних норм. Важливим доповненням у певному ставленні до сформованого образу світу є полюс «Особистісний смисл» (ОС) – модальність почуттів, які відчують, виражена кольором. Обидва полюси можуть мати як «+», так і «-».

Наприклад, малюнок із зображенням соціально адаптивних, позитивних дій, ситуацій, образів (З+) намалював підліток із використанням основних кольорів або їхніх більш світлих відтінків (ОС+). У цьому разі ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «+», як і ставлення досліджуваного до сформованого образу. Це можливо уявити у вигляді формули (З+ ОС+) – обидва складники з позитивним знаком.

Малюнок із зображенням соціально адаптивних, позитивних дій, ситуацій, образів (З+), намальований підлітком з використанням ахроматичних кольорів (ОС-): у цій ситуації ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «+», але позитивний смисловий зміст малюнка негативно оцінюється самим підлітком. У цьому разі можна сказати, що позитивний образ світу викликає негативну реакцію підлітка, це можна уявити у вигляді формули (З+ ОС-).

Або малюнок із зображенням асоціальних або негативних дій, ситуацій, образів (З-), зображений із використанням ахроматичних кольорів (ОС-): ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «-», тобто ставлення досліджуваного до сформованого образу є негативним. Можна говорити про незадоволеність, заперечення досліджуваним того соціального оточення, обставин, у яких відбуваються його взаємодія з навколишнім світом. Уявимо це у вигляді формули (З- ОС-), бо обидва складники з негативним знаком.

Малюнок із зображенням асоціальних або негативних дій, ситуацій, образів (З-), зображений підлітком із використанням основних кольорів або їхніх більш світлих відтінків (ОС+): ми можемо вважати, що валентність образу світу визначена знаком «-». Інтерпретується це як негативний смисловий зміст малюнка (стосовно нормам та правилам, прийнятим в суспільстві), але позитивно сприймається підлітком. Це розцінюється як прийнятні та гідні наслідування засоби поведінки, що ми представляємо у вигляді формули (З- ОС+).

По-друге, визначення валентності кольору за світлими тонами, на нашу думку, являється значною складовою частиною визначення валентності зображення (малюнка) в цілому. Можна запропонувати розглянути основні кольори: синій, зелений, червоний, жовтий, додатковий змішаний колір – фіолетовий (фактично у стимульному матеріалі до тесту Люшера) і похідні від них (тобто змішані або більш світлі тони) як кольори зі знаком «+», тобто ті, що виражають позитивну валентність. А додаткові ахроматичні: чорний, сірий та змішаний (коричневий) – як колір зі знаком «-», тобто ті, що виражають негативну валентність. Або можна використовувати в роботі тільки восьмикольорові набори олівців аналогічно кольорам тесту Люшера, що значно спрощує кольорову інтерпретацію тесту та дозволить уникнути різного роду неточностей.

По-третє, перед виконанням малюнка тесту «Образу світу» можна проводити тест Люшера. Що допоможе визначити

«ситуативність» у виборі кольорів, використаних у малюнку.

По-четверте, інформативним може бути «однопредставленість» кольорів. Кольори використовуються згідно з загальноприйнятими нормами, і дослідник не намагається «нав'язати» будь-який колір у об'ємі більшому, ніж потрібно для зображення малюнка (немає синіх дерев, зелених річок і так далі). Особливу увагу потрібно приділити символам, образам, зображеним у невластивому для них кольоровому рішенні, або звернути увагу на домінування в малюнку будь-якого одного кольору (зустрічається малюнки, виконанні з використанням олівця одного кольору).

Висновки. Таким чином, фактично малюнковий тест «Образ світу» є своєрідним критерієм розподілу досліджуваних на деякі підгрупи для подальшого дослідження їх індивідуальних психологічних особливостей. Тобто самі результати тесту практично не аналізуються як представленість суб'єктивного образу світу досліджуваного за допомогою малюнка, а сприймаються як деяка «фотокартка» образу світу. Г.П. Щедровицький у своїй роботі такий принцип називає принципом подвійного знання: «Формалісти у поняттях бачать об'єкт, а змістові аналітики шукають об'єкт у поняттях» [11, с. 378].

У цьому контексті символізоване (означуване) поняття – образ світу – спочатку задане. Отже, для виявлення додаткових критеріїв необхідно провести аналіз символізуемого (означуваного). Оскільки зображуваний символ є засобом презентації досвіду особистісних переживань через ставлення людини до світу, необхідно визначити валентність символізуемого, щоб зрозуміти ставлення до нього.

Загалом ми приходимо до висновку про необхідність поглибленого дослідження, проведення психологічно-педагогічних експериментів з обробки методик психодіагностичного дослідження значення валентності «Образу світу» особистості підлітків. Це дозволить підняти процес психологічного супроводу на етапах формування або корекції особистісного розвитку в підлітковому віці на більш високий рівень.

Таким чином, важливо вивчити чинники, що визначають діяльність дев'янтних підлітків та їх поведінку, формують ставлення до себе і до інших людей. Слід зазначити, що образ світу змінюється протягом всього життя людини, також змінюється і образ Я в картині світу особистості. Особливо важливо вивчити цю динаміку в підлітковому віці в осіб з дев'яціями поведінки, оскільки цей вік є найбільш суперечливим і конфліктним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белоусова А.К. Образ мира и его регулятивная роль в формировании профессиональной деятельности / А.К. Белоусова // *Профессия и проблемы образования*. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Фолиант», 2002. – С. 81–82.
2. Берулава Г.А. Методологические основы практической психологии : [учеб. пособие] / Г.А. Берулава. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 192 с.
3. Бореев Ю.Б. Эстетика : в 2-х т. / Ю.Б. Бореев. – Смоленск : Русич, 1997. – Т. 1. – 567 с.
4. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней / А.Н. Ждан. – М. : Академический Проспект, 2004. – 576 с.
5. Каверин Б.И. Философия / Б.И. Каверин, И.В. Демидов. – М. : Юриспруденция, 2000. – 144 с.
6. Кохановский В.П. Философия науки в вопросах и ответах : [учеб. пособие для аспирантов] / В.П. Кохановский, Т.Г. Лешкевич, Т.П. Матяш. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 352 с.
7. Мирошниченко М.В. Исследование системы смыслов и особенностей образа мира у девиантных подростков / М.В. Мирошниченко // *Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования : материалы первой Международной научно-практической конференции (24–26 ноября 2010 г.)*. – Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФУ, 2010. – С. 592–597.
8. Мирошниченко М.В. Проблема диагностики образа мира у девиантных подростков, совершивших противоправные действия / М.В. Мирошниченко // *«Актуальные проблемы психологии: теория и практика»: материалы международной заочной научно-практической конференции (30 мая 2011 г.)*. – Новосибирск: Изд. «ЭНСКЕ», 2011. – С. 87–94.
9. Мухина В.С. Картина мира: индивидуальные различия / В.С. Мухина // *Феноменология развития и бытия личности: избранные психологические труды ; Акад. пед. и соц. наук. Моск. психол.-соц. ин-т*. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – С. 445–451.
10. Спиркин А.Г. Философия / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2000. – 368 с.
11. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология (курс лекций) / из архива Г.П. Щедровицкого. Т. 4. ОРУ (1). – 2-е изд. – М., 2003. – 480 с.